

MAARIT MÄKINEN

Miten aikuisten perustaidot määritellään?

Perustaidot PIAAC-tutkimuksesta paikalliseen diskurssiin

Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD tulkitsee, mitkä ovat kansalaisten perustaidot ja mittaa niitä kansainvälisellä aikuistutkimuksella. Tulkinnoillaan ja tutkimustuloksillaan se ohjaa kansallisen koulutuspolitiikan retoriikkaa, mikä edelleen suuntaa koulutuksen toteuttajia. Tulkinta on yksipuolinen, jos ei oteta huomioon paikallista tasoa eivätkä eri tasot ole dialogissa.

 JYRKI KATAISEN (KOK.) HALLITUS asetti tavoitteekseen vuonna 2011 nostaa suomalaiset maailman osaavimmaksi kansaksi vuoteen 2020 mennessä (OKM 2014). Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnoiman valtakunnallisen Taito-ohjelman (2014–2020) tavoite on vahvistaa osaamista erityisesti niillä aikuisilla, joilla on heikot perustaidot. Ohjelman vahva taustavaikutin on taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestön OECD:n (*Organisation for Economic Cooperation and Development*) teettämä kansainvälinen aikuistutkimus (PIAAC, *The Program for the International Assessment of Adult Competencies*),

joka usein rinnastetaan peruskoululaisten taitoja mittaavaan PISA-tutkimukseen. Tutkimusta johti yhdysvaltalainen *Educational Testing Service*, ja se toteutettiin kansainvälisten tutkimusorganisaatioiden yhteistyöllä. PIAAC-aikuistutkimus toteutettiin ensi vaiheessaan (2011–2012) 24 maassa, ja toiseen vaiheeseen (2014–2015) osallistui yhdeksän uutta maata¹. PIAAC-tutkimuksen maaraportin mukaan Suomessakin on merkittävä joukko aikuisia, joilla on niin heikot perustaidot, että se haittaa heidän arkeaan.

Perustaidot eivät ole suora suomennos tutkimuksen käyttämistä termeistä. PIAAC-tutkimuksessa

MIKÄÄN KANSAINVÄLINEN ORGANISAATIO EI OLE VAIKUTTANUT LÄNTISTEN TEOLLISUUSMAIDEN KOULUTUSPOLITIikkaAN YHTÄ PALJON KUIN OECD.

käytetään samassa merkityksessä termejä aikuisten taidot, *adult skills* ja avaintaidot, *key competencies* (OECD 2013). Suomen osuudessa käytössä on kuitenkin termi *foundation skills*, joka näyttäisi viittaavan käytettävään perustaidot-suomennokseen. PIAAC-tutkimuksessa perustaidot määritellään luku-, numero- ja ongelmanratkaisutaidoiksi teknologisesti kehittyneissä ympäristöissä (*literacy, numeracy and problem solving in technology-rich environments*). Luku- taidoilla tarkoitetaan kirjoitettujen tekstien ymmärtämistä ja käyttämistä tavoitteiden saavuttamiseksi sekä tiedon ja valmiuksien kehittämiseksi. Numero- taidoilla viitataan kykyihin hankkia, käyttää, tulkita ja viestiä matemaattista tietoa ja ajattelua. Ongelmanratkaisutaidot teknologisesti kehittyneissä ympäristöissä määritellään kyvyiksi ratkaista työtä ja elämää koskevia tilanteita hyödyntämällä digitaalisia viestintävälineitä ja tietoverkkoja. (OECD 2012.) Tutkimus sisältää maakohtaisia suosituksia, jotka Suomen tapauksessa kohdistuvat erityisesti niihin, joilla on heikot perustaidot (OECD 2015; Musset 2015).

OECD:n rooli koulutuspoliittisen keskustelun sekä tutkimus- ja kehitystyön suuntaajana on merkittävä. Mikään muu kansainvälinen organisaatio ei ole vaikuttanut läntisten teollisuusmaiden koulutuspolitiikkaan samassa määrin kuin OECD, vaikka se ei ole tehnyt mitään oikeudellisesti jäsenmaitaan velvoittavia päätöksiä (Rinne ym. 2004, 456; Kopecký 2011). Sen ohjausvalta perustuu tiedonhallintaan, jota se toteuttaa esimerkiksi perustaitoja mittaavilla ja maita vertailevilla arviointitutkimuksilla.

OECD:n kasvanut rooli kansainvälisessä tutkimus- ja kehitystyössä on herättänyt kritiikkiä, joka

ei kuitenkaan juuri näy julkisessa keskustelussa. Globalisoituvaa koulutuspolitiikka ja ylikansallisen asiantuntijapuheen vaikutukset kansallisella tasolla herättävät kysymyksiä. Tutkijat ovat esimerkiksi pohjineet OECD:n roolia koulutuksen suuntaamisessa ja sen valtaa nimetä ja määritellä ihmisten tarvitsemat perustaidot. Kriittinen keskustelu kohdistuu yhtä lailla järjestön asemaan kansallisten päättäjien, kuten ministeriöiden virkamiesten, ylikansallisena neuvonantajana kuin muutosten tai poliittisten ratkaisujen oikeutukseen sen tutkimusten pohjalta.

PIAAC-tutkimuksen asiantuntijapuheen vaikutus perustaitojen määrittelyyn on ilmeinen, ja sen tulkin- ta kansalaisten tarvitsemista perustaidoista ohjaa selvästi monien maiden koulutuspolitiikan retoriikkaa. Kansalaisten tarvitsemien perustaitojen määrittely ja koulutuspoliittinen ohjaaminen kansallisella tasolla vaikuttaa ulkoistetulta ylikansallisille toimijoille. (esim. Grek 2009, 34; Rinne ym. 2004.)

Esimerkiksi Taito-ohjelman tavoittelema osaa- va kansalaisuus on määritelty yksinomaan tämän kansainvälisen aikuistutkimuksen esittämän kasvat- tuspuheen ja mittariston perusteella. Euroopan so- siaalirahaston (ESR) rahoitusta kanavoidaan Taito- ohjelman kautta organisatorisille ja pedagogisille toimijoille, eli järjestöille ja koulutusorganisaatioille, jotka etsivät ratkaisuja viiteryhmiensä taitojen kehit- tämiseen. Kasvatustehtävä maailman osaavimmaksi kansaksi osoitetaan näin toimijoille, joilla on ruohon- juuritason pedagogista asiantuntemusta.

Tutkimukseni käynnisti Taito-ohjelman lähiluke- minen, joka herätti kysymyksiä ohjelman sanoman perusteista ja vaikutuksista suomalaiseen aikuiskou- lutukseen. Sanoma perustuu PIAAC-selvitykseen, ja siitä puuttuvat paikalliset asiantuntijoiden ja toimijoi- den näkemykset. Ohjelman välittämä asiantuntijapu- he on kuitenkin toistaiseksi välittynyt valtakansalliseen perustaidoista lähes sellaisenaan ilman muita argumentaatioita.

Pohdin tutkimuksessani tapoja, joilla perustai- doista puhutaan ja merkityksiä tai sosiaalisen todelli- suuden versioita edistetään ja pyrin lisäämään taito- puheen moniäänisyyttä. Puheella viitataan sekä suul- lisiin että kirjallisiin esityksiin, joita nimitän 'taidoista käytäväksi diskurssiksi'. Teen diskurssissa paljastuvia

TUTKIMUKSEN KÄYNNISTI TAITO-OHJELMAN LÄHILUKEMINEN.

valtasuhteita näkyviksi ja kyseenalaistan yksipuolista via tulkintoja. Globalisoituvan koulutuspolitiikan rinnalla tuon esiin kontekstuaalisia ja erilaisissa tulkintakehyksissä syntyviä puheenvuoroja. Haen vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Miten perustaidot puheen eri tasoilla ja konteksteissa määritellään? Miten eri tasojen diskurssit heijastuvat toisiinsa? Miten yhteistä ymmärrystä perustaidoista rakennetaan?

Pohdin PIAAC-tutkimuksen diskurssin siirtymistä kansallisen tason ohjelmanpuheeseen ja ohjelmallisen retoriikan heijastumista toiminnalliselle tasolle.

Empiirisinä aineistoinani ovat Taito-ohjelman dokumentit ja PIAAC-tutkimus, jota tarkastelen erityisesti Suomen osalta. Toiminnallisen tason diskurssin aineistona ovat Taito-ohjelman hankkeiden ja niiden kohderyhmän teemahaastattelut. Diskurssissa huomioni kiinnittyy erityisesti aikuisten perustaitojen määrittelyyn, puutteellisten taitojen kuvaamiseen ja taitojen kehittämisehdotuksiin.

En pyri tulkitsemaan PIAAC-tutkimuksen tuloksia tai perustaitojen hallintaa sellaisenaan, vaan perustaidoista käytävää argumentointia ja retoriikkaa, jotka ovat esillä käsittelemässäni aineistossa. Mielenkiintoni kohdistuu diskurssiin ja siihen, mitä sillä tehdään. Nostan esiin näkemyksiä koulutuksen ammattilaisilta ja niistä aikuisten kohderyhmistä, joita asia koskettaa.

Vaihtoehtoisena yhteiskunnallisen kehittämisen mallina esitän yhteistoiminnallisen viestintämallin, jossa ongelmia pikemminkin esitetään ja pohditaan kuin yksisuuntaisesti ratkaistaan.

Tutkimukseni rakentuu perustaitodiskurssin eri tasojen analysoinnille. Koska PIAAC-tutkimuksen perustaitosanoma maakohtaisine suosituksineen on osoitettu kansallisen koulutuksen kehittäjille, etenen analyysissa sanoman lähettäjistä seuraavan tason vastaanottajaan eli kansainvälisestä asiantuntijapuheesta

kansalliselle ja paikalliselle tasolle. Nimitän kansainvälistä asiantuntijapuhetta makrotason diskurssiksi, Taito-ohjelman sisältöä mesotason diskurssiksi ja paikallisten toimijoiden keskusteluja mikrotason diskurssiksi (Lester ym. 2016; van Dijk 1993).

Ensimmäiseksi käsittelen PIAAC-tutkimuksen tarjoamaa asiantuntijapuhetta ja sen kriittisiä kohtia. Toiseksi tarkastelen tämän diskurssin vaikutusta kansalliseen ohjelmanpuheeseen: miten kansainvälinen puhe näkyy kansallisella tasolla? Kolmanneksi analysoin retoriikan mahdollista leviämistä hanketoimijoiden ja niiden kohderyhmien eli mikrotason keskusteluun perustaidoista. Pohjustan tutkimusta taustoittamalla aiheen tutkimuskenttää.

PERUSTAITOJEN TUTKIMUS TIETOYHTEISKUNNASSA

Keskustelua kansalaisten perustaidoista on käyty eri aikoina eri nimillä ja eri merkityksissä. 1960–1980-luvun retoriikan pääpaino oli yhteiskuntakehityksen edistämässä mutta myös yksilöille suotuisan, tasatarvoa tukevan kehityksen tukemisessa esimerkiksi kohentamalla luku- ja laskutaitoja ja käytännön taitoja (Rinne 2004). 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alkupuolen yhteiskuntapoliittisissa keskusteluissa keskeisiksi nousi teknologiavetoisen tietoyhteiskunnan haasteisiin vastaaminen. Puhe tietoyhteiskunta-valmiuksista levisi 2000-luvulla tutkimus- ja kehitystyöhön. Euroopan unioni johti eurooppalaista kehityskulkua tietoyhteiskuntaan siirtymistä valmistavilla ohjelmilla, joissa sosiaaliset ja taloudelliset ulottuvuudet yhdistettiin hallinnon, terveyden ja koulutuksen alueilla (Rantala & Suoranta 2008, 99).

Euroopan unionin kilpailukyvyyn kehittämiseksi laaditussa Lissabonin strategiassa (2000) kansalaisten perustaidoiksi määriteltiin informaatioteknologian käyttötaidot, vieraat kielet, teknologinen kulttuuri, yritteliäisyys ja sosiaaliset taidot (European Parliament 2000). Tällöin muotoutui näkemys eurooppalaisesta koulutusmallista, jonka ytimessä olivat tieto ja elinikäinen oppiminen. Elinikäisen oppimisen konseptista tuli selkeä osa aikuisia koskevaa koulutuspolitiikkaa (Kopecký 2011). Samaan aikaan alkoivat sähköiseen kansalaisuuteen eli e-kansalaisuuteen

valmentavat kansalliset ja paikalliset ohjelmat ja niitä seuraavat toiminnalliset ja pedagogiset kehittämissankkeet.

Aikuisten tarvitsemia kognitiivisia perustaitoja on tarkasteltu viestinnän tutkimuksessa esimerkiksi kansalaisen roolia koskevien puhetaipojen kautta. Markkinatalouden ja julkishallinnon puhetaivoissa kansalaisten tarvitsemat taidot painottuvat kuluttamisen ja asiakas–käyttäjä-roolin mahdollistumiseen, kun taas kansalaisyhteiskunnan retoriikassa keskeisiä ovat erityisesti vaikuttavan osallistumisen taidot (Delanty 2000).

Mediakasvatuksen näkökulmasta vuorovaikutus ja aktiivinen toiminta korostuvat, jolloin riittävään taidolliseen kompetenssiin kuuluvat sekä vastaanottoon että erityisesti viestin tuottamiseen kuuluvat taidot (Kupiainen 2006). Aikuiskasvatustieteessä puhe perustaidoista on usein kytkeytynyt keskusteluun elinikäisestä oppimisesta, joka on esiintynyt toistuvana teemana myös OECD:n tutkimuksissa (esim. Tuomisto 2004). Pedagoginen näkökulma on puolestaan merkinnyt huomion kiinnittämistä aikuiskoulutuksen keinoihin edistää tarvittavien taitojen oppimista.

Aikuisten perustaitoja koskevat tutkimukset ja sankkeet viittaavat yhä useammin Euroopan unionin ja OECD:n rahoittamiin, hallinnoimiin tai tukemiin ohjelmiin. OECD:n teettämät kansainväliset tutkimukset, kuten PISA, TALIS, PIAAC ja AHELO, ovat nousseet viime vuosikymmeninä keskeisiksi koulutuspolitiikkaan vaikuttajiksi. PISA-tutkimuksessa on selvitetty koululaisten taitoja, TALIS on opetuksen ja oppimisen tutkimus ja AHELO on korkeakouluopiskelijoiden oppimistulosten arviointitutkimus.

OECD:n merkittävään rooliin tiedonhallinnassa vaikuttavat sen mittavat resurssit ja jäsenmaiden tuki. Tutkimustuloksia käytetään jatkotutkimusten aineistoina, ja järjestön käyttämät osaamista mittaavat indikaattorit, kategorisointi ja inhimillisen pääoman käsite ovat monien tutkimusten osana. Esimerkiksi saksalaisissa kasvatusalan artikkeleissa viittaukset OECD:n tutkimuksiin ovat lähes kahdeksankertaisesti vähemmän kuin kymmenessä vuodessa (Cort & Larson 2015, 532). PIAAC-tutkimusta on hyödynnetty maakohtaisissa tutkimuksissa ja selvityksissä esimerkiksi perustaitojen

merkityksestä yhteiskuntaan ja työelämään osallistumisessa.

Samalla tutkijoiden kriittiset näkemykset globalisoituvaa koulutuspolitiikkaa kohtaan ovat lisääntyneet (esim. Griffin 1998; Rinne 2004; Antikainen 2006). 1990-luvun lopulla OECD:n suosima elinikäisen oppimisen retoriikka ja siihen kytkeytyvä uusliberalistinen ajattelu ovat olleet kriittisen keskustelun kohteina (Griffin 1998; Kopecký 2011). Kasvatustieteilijä Risto Rinteen mukaan leimallista uusliberalistisen koulutuspolitiikan etenemisessä Suomessa on ollut äänettömyys, hiljaisuus, ristiriidattomuus ja pienet askeleet (Rinne 2004, 222).

Rinne analysoi vuonna 2004 hallitusohjelmaa, jonka retoriikassa välittyi Euroopan unionin ja OECD:n diskurssi sekä kansalaisten lisääntynyt oma vastuu tietoyhteiskunnassa menestymisessä. Suomi on hänen mukaansa ollut liiankin innokas mukautumaan OECD:n koulutuspolitiikkaan (Rinne ym. 2004). Puhe perustaidoista jatkaa elinikäisen oppimisen retoriikkaa, jossa oppimisesta on tullut koulutusta keskeisempää ja valtiosta enemmän strategi kuin politiikantekijä (Griffin 1998). Jotkut tutkijat suhtautuvat kriittisesti OECD:n edelleen kasvaneeseen kognitiivisen ja normatiivisen johtoasemaan kansainvälisessä tutkimus- ja kehitystyössä (esim. Morgan & Volante 2016; Yasukawa & Black 2016; Windemeersch & Olesen 2012). Jotkut kasvatustieteilijät ovat pyrkineet laajentamaan keskustelua ja kehottaneet nostamaan esiin paikallista asiantuntemusta sekä muita tutkimuksia koulutuksen kehittämisessä (Slee & Stambach 2010; Tsatsaroni & Evans 2013).

Suomea koskevan PIAAC-tutkimuksen toteuttivat OECD:n ohjeistamana Jyväskylän yliopiston Koulutuksen tutkimuslaitos ja Tilastokeskus, ja sen rahoittivat opetus- ja kulttuuriministeriö sekä työ- ja elinkeinoministeriö. Useat elinikäistä oppimista käsittelevät tutkijat ovat käyttäneet maaraporttia osana lähdeaineistoaan.

Suomessa PIAAC-tutkimuksesta julkisuuteen ovat erityisesti nousseet tulokset, jotka osoittavat, että 600 000 suomalaisella on heikot perustaidot (esim. HS 2015; Lyly-Yrjänäinen 2015). Tämä PIAAC-tutkimuksen maaraportissa nähty huolenaihe on johdannut muutamiin ristiriitaisiin tilannetulkintoihin.

KRIITTINEN KESKUSTELU KANSAINVÄLISEN ASiantuntijapuheen VAIKUTUKSISTA ON OLLUT SUOMESSA VÄHÄISTÄ.

Turun yliopiston koulutussosiologian tutkijoiden mukaan maaportista julkisuuteen ja ohjelmapoliittikkaan nostetut arviot siitä, että isolla joukolla suomalaisia on heikot taidot, ovat metodologisen väärinymmärryksen tulosta (Kivinen ym. 2016). Vastakkaisena näkökulmana he tuovat esiin taloustieteilijöiden Eric Hanushekin ja Ludger Woessmannin tutkimuksen (2015), joka PIAAC-tutkimukseen nojaten arvioi Suomen nousevan tietoyhteiskuntakehityksen kärki-maaksi. Laajempi keskustelu on kuitenkin toistaiseksi vähäistä, eivätkä vaihtoehdot perustaidoista tehdyt selvitykset ole juuri päässeet PIAAC-tutkimuksen täydentäjiksi tai kilpailijoiksi kansallisen koulutuksen ja tutkimuksen kehittämisessä. Kriittinen keskustelu kansainvälisen asiantuntijapuheen vaikutuksista on jäänyt Suomessa marginaaliseksi.

Tähänastinen, joskin vähäinen PIAAC-selvityksen kriittinen tarkastelu on keskittynyt tutkimuksen menetelmiin ja tulosten relevanssiin. Tarkastelen perustaitoja eri diskurssien kautta ottamatta kantaa keskusteluun PIAAC-tutkimuksen tuloksista, kuten heikkotaitoisten suomalaisten lukumäärästä. Diskursseja analysoimalla avaan kriittistä keskustelua perustaidoista eri tulkintakehyksien valossa, jolloin mikä tahansa ymmärrys perustaidoista voi olla yhtä hyvä kuin jokin toinen.

Tutkimuksessani yhdistyvät aikuiskasvatustieteen elinikäisen oppimisen ja viestintätieteiden vaikuttavan osallistumisen tutkimusalueet, joissa vastaava perustaitojen diskurssianalyysia ei ole aiemmin toteutettu. Se jatkaa kriittistä keskustelua globalisoituvasta koulutuspolitiikasta kuitenkin välttämättä vastakkainasettelua ja rakentaen monitulkintaisempaa ymmärrystä aikuisten perustaidoista analysoimalla niistä

käytävää diskurssia eri tulkintakehyksissä. Esitän uutta tietoa tuomalla diskurssin tasoja ja niihin kytkeytyviä valtasuhteita näkyviksi.

AINEISTO JA MENETELMÄT

Tarkastelen puhetta perustaidoista yhteiskuntapoliittisella ja toiminnallisella tasolla sekä näiden välisessä vuorovaikutuksessa. Yhteiskuntapoliittisen puheen aineistona ovat Taito-ohjelman dokumentit sekä sitä tukevat PIAAC-tutkimuksen tutkimusraportit ja suositukset Suomelle. Toiminnallisen tason aineisto koostuu Taito-ohjelman hanketoimijoiden sekä niiden kohderyhmään kuuluvien aikuisten puolistrukturoiduista teemahaastatteluilta.

Tutkimusaineisto valittiin selvittämään perustaitodiskurssin heijastumista OECD-tasolta ohjelmalliselle ja toiminnalliselle tasolle sekä tuomaan esiin toimijatason puhetta ja ymmärrystä. Aineisto koottiin loka-marraskuussa 2017 ja tammikuussa 2018 kolmessa ryhmähaastattelussa, joissa oli 16 osallistujaa. Ensimmäiseen osallistui Taito-ohjelman hankkeiden vastuuhenkilöitä (7), toiseen nuoria 18–23-vuotiaita aikuisia (5) ja kolmanteen noin 50-vuotiaita aikuisopiskelijoita (4).

Hanketoimijat tunsivat PIAAC-tutkimuksen pääpiirteittäin, mutta kohderyhmät eivät yleensä olleet kuulleet tutkimuksesta. Haastateltavia pyydettiin kuvailemaan arkielämän tärkeimpiä perustaitoja. Hanketoimijat osallistuivat haastatteluun pedagogisina ammattilaisina, eli perustaitoja tarkasteltiin aikuis-kouluttajan viitekehityksessä. Nuoret ja aikuisopiskelijat saivat kertoa ja keskustella perustaidoista oman kokemuksensa perusteella.

Tutkimuksen keskeisiä menetelmiä ovat lähiluku ja diskurssianalyysi, joita olen toteuttanut analysoimalla PIAAC-tutkimuksen ja Taito-ohjelmapuheen tekstiä sekä perustaitotematikan etenemistä koskevaa responsiivista puhetta eli sitä, miten eri osapuolet tulkitsevat toistensa puheenvuoroja ja sitä kautta rakentavat tulkintaansa sosiaalisesta todellisuudesta (Jokinen ym. 2002, 127). Teemahaastattelujen puheet äänitettiin ja litteroitiin analysointia varten. Diskurssianalyysillä pyrin hahmottamaan erilaisia ymmärtämisen tapoja ja merkitysten heijastumista tutkimusaineiston eri tasoilla makrotasolta mikrotasolle.

Viestinnän vuorovaikutteisuuden tulkitsemisessa käytän viestinnän tutkija Jan Servaesin poliittista päätöksentekoa ja kansalaisten osallistumista koskevaa viestinnän teoriaa. Viestintä voi hänen mukaansa toimia mekanistisen tai yhteistoiminnallisen eli orgaanisen mallin mukaisesti. Mekanistinen malli merkitsee auktoriteettien, kuten poliitikkojen ja asiantuntijoiden, määräämää työskentelyä. Yhteistoiminnallinen malli on luonteeltaan osallistuvaa ja yhteistä ymmärrystä tavoittelevaa. (Servaes 1999, 194.)

PIAAC-tutkimuksen ja Taito-ohjelman tarkasteleissa olen käyttänyt apuna politiikan tutkija Carol Bacchin poliittisen retoriikan analysointiin kehittämää *What's the problem represented to be* - eli WPR-menetelmää. Diskurssianalyysin kohteena on erityisesti poliittisen ohjelman sisältämän ongelman representaatio eli tapa, jolla ongelma esitetään ja se, millaisia mielikuvia ongelmasta luodaan.

WPR-menetelmässä ohjelmaa luetaan keskitty-mällä siihen, miten ongelma esitetään, mistä se on peräisin ja millaisia mielikuvia siitä luodaan. Tutkimuskohdetta voidaan tarkastella vain eri näkökulmista merkityksellistettyinä tulkintoina, ei objektiivisena faktana. (Bacchi 2009.) Olennaista on vuorovaikutuksen vaikutus sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen ja valtasuhteiden vaikutus asioiden merkityksellistämiseen.

WPR-menetelmässä tutkittavaa diskurssia tarkastellaan kuuden kysymyksen avulla: 1) mikä on se ongelma, joka esitetään ja johon haetaan ratkaisua, 2) mitä ennako-oletuksia ongelman esittämisen taustalla on, 3) miten tietty ongelman representaatio on muodostunut, 4) mitä jätetään sanomatta ja problematisoimatta, 5) mitä vaikutuksia ongelman representaatiolla tuotetaan ja 6) miten tietty ongelman representaatio saavuttaa hallitsevan aseman ja miten se voidaan kyseenalaistaa tai esittää sille vaihtoehtoja. (Bacchi 2009; 2012.) Taito-ohjelman tapauksessa kysymyskehikko auttaa kiinnittämään huomiota poliittisen retoriikan tuottamaan ongelman representaatioon, sen alkuperään, oletuksiin ja puuttuviin näkökulmiin.

Diskurssianalyysin tukena sovellan kehysteoriaa. Sen mukaan vuorovaikutus tapahtuu aina jossain merkitysjärjestelmässä, kehyksessä, jota ilman tilannetta ei

voida ymmärtää. Kehyestäminen on joidenkin puolien valitsemista havaitusta todellisuudesta ja niiden esittämistä vuorovaikutustilanteissa. (Karvonen 2000, 79; Entman 1993, 52.) Tässä tutkimuksessa on olennaista tehdä huomioita toimijoiden tulkintakehyksistä arvottamatta niitä. Tutkimuksessa ovat näkyvissä asiantuntijoiden, poliitikkojen, aikuiskouluttajien sekä haastateltujen nuorten aikuisten ja keski-ikäisten kehystämät diskurssit.

Vaikka tavoitteeni ei ollut lähestyä tutkimuskohdetta kriittisesti vaan enemmänkin analyttisesti, aineisto tuotti kriittistä potentiaalia sisältäviä tuloksia. Tuloksena ei tällöin ole vallitsevan sosiaalisen todellisuuden rakentaminen vaan myös sen kyseenalaistaminen ja purkaminen. Keskeisinä ovat vallan määrittämät diskurssit ja niiden tuottamien totuuksien purkaminen (van Dijk 1993, 253; Jokinen ym. 2002, 85–89.)

Olen kuitenkin pyrkinyt olemaan avoin aineistolle ja välttämään oletuksia asioiden luonteesta. Analyysia voi siten nimittää sekä analyttiseksi että kriittiseksi: analyttinen diskurssianalyysi sisältää perustaidoista käytävän puheen tarkastelun sosiaalisen todellisuuden rakentumisena, kriittinen näkökulma taas mahdollistaa asioiden representaatioiden purkamisen ja uusintamisen. Lopuksi pohdin hallitsevan representaation vaikutuksia ja esitän vaihtoehtoisia kuvauksia perustaidoista.

Tutkijan positioni on lähtökohtaisesti Taito-ohjelmaan sitoutunut ja sikäli tulkittavissa ohjelman asianajajaksi. Tavoitteeni on kuitenkin asettua positioniin, jossa tarkastelen puhetta muuhun keskusteluun reflektoiden ja etsien siihen uusia tulokulmia.

Pyrin välittämään havaintojani molempiin suuntiin: Ohjelmallisen retoriikan sisältämiä oletuksia kyseenalaistamalla voin tehdä tilaa vaihtoehtoisille ja kuulematta jääneille puheenvuoroille. Samalla voin tukea koulutuspolitiikan kehittämistä selvittämällä ohjelmananoman vastaanottoa sekä taitoja koskevaa keskustelua ohjelman kohderyhmissä. Koska diskurssit syntyvät erilaisissa tulkintakehyksissä, en arvioi esimerkiksi asiantuntijakehystä sellaisenaan, vaan tavoitteeni on lisätä tulkintakehyksissä syntyvien näkökulmien välistä ymmärrystä ja vuorovaikutusta.

PIAAC-DISKURSSISSA HYVINVOINTI JA TAIDOT KYTKETÄÄN TOISIINSA.

PERUSTAIKOT PIAAC-TUTKIMUKSEN ASiantuntijapuheessa

Perustaidot on kehystetty PIAAC-tutkimuksen asiantuntijadiskurssissa vahvasti menestymiseen globaalissa taloudessa. Perustaidot ovat ”globaaleja taitoja” (OECD 2013, 105), eikä yleismaailmallista kontekstia problematisoida, mikä saattaa johtaa perusteettomiin yleistyksiin. Tutkimuksen tarjoama retoriikka on tyyliään konsensukseen suostuttelevaa ja yksinkertaistavaa (OECD 2012; OECD 2013). PIAAC-tutkimuksen mukaan valtioiden tulisi mitata aikuisväestönsä taidot selvittääkseen, miten hyvin ne ovat valmistautuneet modernin tietoyhteiskunnan haasteisiin (OECD 2015).

PIAAC-tutkimuksen Suomen-tilannearviossa todetaan, että osaamisen taso vaihtelee eri väestöryhmissä, ja Suomessakin on merkittävä joukko aikuisia, joiden perustaidot ovat riittämättömät nopeasti muuttuvassa kilpailutaloudessa menestymiseksi (Malin ym. 2012, 84; OECD 2015). WPR-analyysillä soveltaen diskurssin esittämänä ongelmana näyttäytyvät ne aikuiset, joilla on heikot perustaidot (Bacchi 2009). Maaraportin diskurssissa perustaidoiltaan heikot kategorisoidaan esimerkiksi määreillä ’syrjäytymisen riskiryhmät’ tai ’ongelmia hyvinvoinnissa’ (Malin ym. 2012, 78–81).

Osaamisen jakaminen väestöryhmiin vaikuttaa PIAAC-tutkimuksen perusteella hankalalta, mutta jossain määrin maaraportissa riskiryhminä näyttäytyvät maahanmuuttajat, ikääntyvät ja ilman koulutusta olevat nuoret (OECD 2015), joille valtiolliset ohjelmat voidaan suunnata (Hamilton 2016,10).

PIAAC-diskurssi sisältää ennako-oletuksen hyvinvoinnin ja taitojen kytkeytymisestä toisiinsa. Tätä

perustellaan inhimillisen pääoman (*human capital*) diskurssilla, jota on käytetty yleisesti OECD:n kognitiivisia taitoja koskevien tutkimusten teoreettisena johtolankana. Inhimillinen pääoma on määritelty ”tiedoiksi, taidoiksi, kompetenssiksi ja ominaisuuksiksi, jotka ovat oleellisia yksilöiden taloudellisessa toiminnassa” (OECD 1998, 9; OECD 2013,100).

OECD:n kansallisiin ohjelmiin tarjoama koulutuspolitiikka ehdottaa perustaitojen kohentamista keinoksi menestyä globaalitalouden kilpailussa (OECD 2015, 84). Representaatio perustuu aiempiin OECD:n tutkimuksiin ja osallistujamaissa toteutettuihin mittauksiin. PIAAC-tutkimuksen mukaan se on kyennyt mittaamaan kolmea inhimillistä pääomaa tuottavaa kognitiivista taitoa: lukutaitoa, numerotaitoa ja ongelmanratkaisutaitoa teknologisesti kehittyneissä ympäristöissä. Lisäksi pääomaa voivat tuottaa esimerkiksi henkilökohtaiset ominaisuudet (OECD 2013, 19–33).

Bacchin WPR-analyysillä seuraten inhimillisen pääoman diskurssissa jäävät sanomatta ja problematisoimatta muut taloudelliseen hyvinvointiin sisältyvät tekijät, kuten valtion talouspolitiikka, teollisuus- ja työllisyyspolitiikka, sijoittaminen ja luonnonvarat. Oletus on tällöin, että työmarkkinat toimivat ilman häiriötekijöitä (Morgan & Volante 2016).

PIAAC-tutkimuksessa tuodaan esiin muuttuvan ja epävarman maailmantalouden vaikutukset perustaitovaatimuksiin, mutta ei mainita globalisaation vaikutuksia esimerkiksi lukemisen ja viestinnän käytäntöihin. PIAAC-tutkimuksen asiantuntijadiskurssi ei myöskään esitä kansallisten erityispiirteiden tai sosiokulttuuristen tilanteiden näkökulmia.

OECD:n perustaitoja koskevaa diskurssia voisi kuvata diffuusio-mekanismien viestinnän tyyppiseksi. Viestinnällisessä diffuusiossa sanoma levitetään asiantuntijoiden makrotasolta toiminnalliselle mikrotaasolle. Samalla tapahtuu kulttuurista diffuusiota, eli teknologiset ja kulttuuriset ilmiöt leviävät ja yhdenmukaistuvat. Mekanismien viestintä merkitsee ylhäältä alas suuntautuvaa puhetta ja retoriikkaa, jolla pyritään ongelmien ratkaisemiseen sekä valmiiksi tarjottuihin päämääriin.

Servaesin määrittelemä mekanistinen politiikan teon malli kuvaa auktoriteettien määräämää

työskentelyä, oppimista ja tiedonkulkua, mikä on suoraviivaisuudessaan helpoiten toteutettava ja tuloksia painottava (Servaes 1999, 195). PIAAC-tutkimuksen perustaidiskurssissa on mekanistisen mallin piirteitä, mutta puhe on retorisesti konsensuskseen suostuttelevaa. Se sisältää oletuksia yleismaailmallisista haasteista, kuten digitalisoitumisesta ja työelämän muutoksista, sekä niihin parhaiten sopivista ratkaisuksista, esimerkiksi aikuis-koulutuksesta. Ratkaisu pyritään ohjaamaan retorisesti yhteiseen päämäärään esimerkiksi käyttämällä kontrastipareja, kuten huiput – heikot, toistoa sekä menestymiseen ja osallistamiseen viittaavaa puhetta, mikä luo vaikutelmaa demokraattisesta yhteisen hyvän rakentamisesta. (OECD 2015.)

PIAAC-tutkimuksen sisältämä oletetun ongelman representaatio vaikuttaa selvästi aikuiskoulutuksen linjauksiin niin Suomessa kuin kansainvälisesti, mikä näkyy esimerkiksi Taito-ohjelman diskurssissa. PIAAC-tutkimuksessa inhimillisen pääoman yhdistäminen koulutuksen tavoitteeksi voidaan nähdä pehmeäksi säätelyksi globalisoituvassa koulutuspolitiikassa.

Diskurssilla luodaan tehokkaasti käsitystä todellisuudesta, jonka kyseenalaistaminen vaikuttaa haastavalta tai jopa turhalta. PIAAC-tutkimuksen representaatio vaikuttaa saavuttaneen hallitsevan aseman perustaitojen määrittelijänä ilman vaihtoehtoja. Samalla kun diskurssi ja sen sisältämä tulkintakehikko (Entman 1993, 52) mahdollistavat asioiden näkemisen tietyllä tavalla, ne rajoittavat muita näkemisen tapoja.

PERUSTAI DOT KANSALLISEN OHJELMAN OHJAAVASSA DISKURSSISSA

Taito-ohjelma kuuluu kansalaisten osaamista kehittävään hallitusohjelmaan. Sen retorikassa ovat mukana näin sekä hallituksen määrittämä intressi että kansainvälinen taloudellis-poliittisten liittojen välittämä diskurssi. Ohjelman sanoma suunnataan erityisesti toimijataholle, koulutusorganisaatioille ja aikuiskouluttajille, joilta odotetaan keinoja ongelman ratkaisemiseksi. Hallitus näyttyy siten enemmän strategian luoja luopuessaan politiikantekijän roolistaan (Griffin 1998, 446).

Kansallisen ohjelman määrittämiä koulutuksellisia tavoitteita toteutetaan mobilisoimalla aktiivisia toimijoita (Edwards 2002, 353). Samalla voidaan puhua aikuisopiskelun markkinoista, jolloin hallitus säilyttää valvovan roolinsa, mutta vastuu siirtyy yksilöille, joille organisaatiot markkinoivat tukeaan (Rinne 2004).

Poliittiset ohjelmat sisältävät yleensä suoran tai epäsuoran representaation oletetusta ongelmasta. WPR-lähestymistavassa poliittista ohjelmaa luetaan kohdistamalla huomio erityisesti ongelman representaatioon. Bacchin mukaan poliittiset ohjelmat yleensä perustuvat oletuksiin ongelmista, jotka ohjelmilla pyritään ratkaisemaan. Monesti ongelmia ei kuitenkaan täsmällisesti määritellä. Ongelman esityksestä riippuu, mitä pitäisi korjata, eli huomiota ei pitäisi keskittää ainoastaan ongelman ratkaisemiseen vaan sen aseteluun ja löytämiseen. (Bacchi 2009.) WPR-lähestymistavan mukaisesti Taito-ohjelman diskurssin tarkastelussa kiinnitetään huomio esitetyn ongelman representaatioon, sen alkuperään, sen luomiin mielikuviiin sekä mahdollisesti puuttuviin näkökulmiin.

Taito-ohjelmassa kuvataan, kuinka ”lukutaito, numerotaidot sekä tieto- ja viestintätekniikkataidot ovat nyky-yhteiskunnan perustaitoja, jotka ovat edellytys täysipainoiselle työelämään osallistumiselle” (OKM 2014, 7). Ongelmana esitetään perustaitojen heikkous osalla väestöstä: ”PIAAC toi esiin sen, että Suomessakin on merkittävä joukko myös työssäkäyviä aikuisia, joilla perustaidot ovat heikot” (OKM 2014, 7). Taito-ohjelman diskurssissa välillisenä ongelmana näyttyy myös koulutuksen puute. Oletus ongelmasta perustuu yksin PIAAC-tutkimukseen.

Representaatio kehystetään PIAAC-tutkimuksesta tuttujen nyky-yhteiskunnan, elinikäisen oppimisen ja muutoksiin sopeutumisen käsitteillä. Näin luodaan mielikuvaa globaalitalouden haasteisesta kontekstista, jossa selviämiseksi on kilpailtava uuden teknologian välinein: ”Suomi voi kilpailla globaaleilla markkinoilla ainoastaan vahvalla osaamisella, luovuudella ja hyödyntämällä uusia sosiaalisia ja teknologisia innovaatioita” (OKM 2014, 5).

KANSALLISEN OHJELMAN DISKURSSISSA OLETUS ONGELMASTA PERUSTUU PIAAC-TUTKIMUKSEEN.

Ohjelman representaatio sisältää ajatuksen taoudun arvaamattomuudesta, johon on sopeuduttava, eli retorisesti tilanne konstruoidaan faktaksi ja sitä tarkastellaan työmarkkinanäkökulmasta. Ohjelman tavoite on ”vähentää heikon taitotason omaavien aikuisten osuutta väestöstä merkittävästi vuoteen 2020 mennessä” (OKM 2014, 7), mikä viittaa myös Eurooppa 2020 -strategian mukaiseen kansalliseen toimeenpano-ohjelmaan. Tavoitteet ovat näin yhtenevät sekä OECD:n että Euroopan unionin diskurssin kanssa.

Tavoitteen saavuttamiseksi ”tarvitaan toimia, joilla luodaan kohderyhmälähtöisesti spesifejä toimintamalleja aikuisten perustaitojen kehittämiseen ja vakiinnutetaan ne” (OKM 2014, 7). Tavoite on muotoiltu passiiviksi, eli varsinainen tekijä puuttuu. Sanoman aktualisointi on kuitenkin selvästi ulkoistettu aikuiskoulutuksen kehittäjille ja toteuttajille, jotka voivat hakea taitojen kehittämiseen ESR-rahoitusta.

Bacchin mukaan hallitukset yleensä aktivoivat korjaamaan identifioituja ongelmia, jotka ovat poliittisten prosessien ulkopuolella (Bacchi 2009). Tämä on tyypillistä nykyisessä uusliberalistisessa koulutuspolitiikassa, jossa valtio suljetaan koulutuksen kentällä pääpelajaan paikalta ja kentälle päästetään markkinavoimat ja muut toimijat (Rinne 2004; Edwards 2010). Ohjelmassa ongelman ratkaiseminen ohjataan toimijatasolle, joka on lähempänä kohderyhmiä. Diskurssin kohteena ja PIAAC-tutkimuksen osoittamana ongelmana ovat aikuiset, joilla on heikot taidot ja joita pyritään kannustamaan kompetenssinsa lisäämiseen.

Taito-ohjelman argumentaatio ”osallisuuden edistämisen tavoite eriarvoisuuden ja syrjäytymisen ehkäisemiseksi” on konsensusta rakentavaa. Samalla jäävät kertomatta osallisuuden ja syrjäytymisen erilaiset merkitykset yhteiskunnassa ja ihmisten kokemusmaailmassa. Kohderyhmien näkökulmat eivät ole mukana diskurssissa, tai niihin viitataan abstraktisti: ”[–] vaikeudet ovat epäilemättä tulleet vastaan” (OKM 2014, 7). Ohjelman diskurssi luo mielikuvaa tasa-arvoisuuden lisäämisestä, mutta viestinnällä kohderyhmät asemoidaan sopeutuvaan positioon. Paikalliset kohderyhmät eivät tässä diskurssissa osallistu ongelman määrittelyyn, koska määrittely on tehty kansainvälisellä tasolla. Kohderyhmien oletetaan kuitenkin pyrkivän perustaitojensa kohentamiseen, vaikka opiskelu saa diskurssin valossa enemmän velvollisuuden kuin oikeuden merkityksiä. Eriarvoisuuden ehkäisemisen tavoite antaa ensisijaisesti vaikutelman emansipaatiosta, mutta näyttää samalla sisältävän tavoitteen kansalaisten talouselämän vaatimuksiin integroimisesta.

Retorisesti diskurssi toimii vaihtoehdottomuuspuheena, jossa faktat ikään kuin puhuvat puolestaan (Jokinen 2002, 140). Diskurssissa ei ole muita näkökantoja tai vasta-argumentteja. Perustaitojen määrittelmä ja taitojen puutteet Suomessa todistetaan oikeiksi PIAAC-tutkimuksella, joka edustaa luotettavaa argumentin esittäjää. Ohjelmapuheeseen ei tuoda muita tutkimuksia eikä näkökantoja kansalaisten tarvitsemista perustaidoista.

PIAAC-tutkimukseen perustuen poliittisella ohjelmalla luodaan tietty ymmärrys ongelma-ongelmasta, mikä vaikuttaa siihen, miten toimitaan. Bacchin mukaan näin mikä tahansa totuus on yhtä hyvä kuin jokin toinen (Bacchi 2012), ja kannanotot valittuun totuuteen nähden vaikuttavat herkästi turhilta. WPR-menetelmän mukaisesti voidaan kysyä, mitä vaikutuksia kyseisellä ongelman representaatiolla tuotetaan. Voidaan myös ajatella, että ilman ongelman representaatiota ongelma lakkaa olemasta. Sellaisina niitä aletaan käsitellä vasta, kun ne jostakin näkökulmasta katsottuna määritellään niin haitalliseksi, että tulkinta asian ratkaisemisen tarpeellisuudesta vahvistuu (Juhila 2002, 167).

PERUSTAIKIDOT AIKUISKOULUTTAJIIEN JA AIKUISOPISKELIJOIDEN TULKINTAKEHYKSISSÄ

Taito-ohjelman viesti suunnataan erityisesti organisaatioiden ja järjestöjen edustajille, jotka voivat edistää aikuisten perustaitoja kehityshankkeilla. Hankkeen toteuttaminen tarjoaa organisaatioille rahoitusta uusien toimintamallien kehittämiseksi ja käytännöiksi juurruttamiseksi.

Analysin seuraavaksi haastateltujen hankkeiden edustajien (7) sekä aikuisopiskelijoiden (9) puhetta perustaitojen määrittelyn, taitojen heikkouksien ja esitettyjen ratkaisujen näkökulmista, ja vertaan sitä ohjelmalliseen diskurssiin.

Taito-ohjelman hanketoimijat työskentelevät oppilaitoksissa ja järjestöissä hankevastaavina ja ovat aikuisopiskelutuksen ammattilaisia. Hankkeiden kohderyhmiin kuuluvat esimerkiksi maahanmuuttajat, erityistukea tarvitsevat opiskelijat ja yleisesti aikuiset, joiden kognitiiviset taidot ovat riittämättömiä arkielämän haasteisiin. PIAAC-tutkimuksen suosituksiin verrattuna hankkeet määrittelevät kohderyhmänsä kuitenkin laajemmin ja kohdistavat toimintansa yleensä organisaation asiakaskuntaan, kuten aikuisopiskelijoihin.

Taito-hankkeiden julkisessa diskurssissa, esimerkiksi hankkeiden esittelyteksteissä, välittyy ohjelman ja PIAAC-tutkimuksen tarjoama perustaitoretoriikka. WPR-analyysin mukaan tarkasteltuna poliittisen retoriikan esittämä ongelman representaatio vaikuttaa hankesuunnitelmiin, jotka on laadittu vastamaan ohjelmahakuun.

Perustaitojen ja niiden heikkouksien määrittely on siirtynyt PIAAC-diskurssista Taito-ohjelman kautta ohjelman toteuttajille, joille on osoitettu ohjelmahoituksen kautta ongelman ratkaisijan rooli. Hanketoimijat puhuvat kuitenkin perustaidoista useimmiten työssä tehtyjen havaintojen näkökulmasta, eikä ohjelmallinen taitoretoriikka juuri välity heidän diskurssissaan. Taito-ohjelman ja hanketoimijoiden esittämä ongelman representaatio on samansuuntainen, mutta toimijatasolla sen käsittely syvenee. Perustaidoista ja niiden heikkouksista puhutaan osin eri termeillä, ja ne liitetään vaihteleviin elämäntilanteisiin. Hanketoimijoiden diskurssi kytkeytyy ammatilliseen

ja institutionaaliseen positioon. Se avaa tulkintakehyksenä erilaisia näkökulmia perustaitoihin, joita voidaan pitää vaihtoehtoisina tai laajempina ongelman representaatioina (Bacchi 2009).

Hanketason diskurssi on sävyllään empaattista ja kohderyhmien tilanteisiin asettuvaa. Hanketoimijat kertovat taitojen puutteista monien elämää ja opiskelua rajoittavana ongelmana, johon uusia toimintamalleja kaivataan. Keskeisinä ovat kohderyhmillä havaitut tarpeet ja organisaation mahdollisuudet vastata niihin.

Työelämän ja opiskelun haasteita kuvaillaan passiivimuodoin väistämättömiltä vaikuttavina tilanteina: ”tarpeita nousee lisää”, ”pitää vaan osata joka alalla”, ”tilanteet vaikeutuu ja vaativuus kasvaa”. Tilanteessa välittyy huoli osaamisen ja arjen hallinnan riittämättömyydestä: ”olla hakoteillä [--]” Haastateltavien puheessa esiintyy runsaasti välttämättömyyttä ilmaisevia modaaliverbejä: ’täytyy’, ’pitää’ ja ’tarvitaan’.

Käytännön esimerkeillä osoitetaan tilanteen vakavuus: “[--] usein asiat kasautuu, ei saa tehtyä tehtäviä, ei ymmärretä suunnitelmia, turhautaetaan, tulee poisaloja ja asiat mutkistuu”. Hanketoimijan tehtäväksi valitaan opettajan tai valmentajan rooli. Roolia kuvataan aktiivimuodossa ja paikoitellen imperatiivissa, jolloin toimijasta tulee myös vastuunkantaja: ”Meidän pitää tunnistaa ja auttaa.”

Aikuisten perustaidoiksi tai olennaisiksi taidoiksi haastatellut hanketoimijat nimeävät lukemisen ymmärtämisen taidot, tietotekniset taidot, maahanmuuttajien kielitaidot, ajanhallinnan ja arjenhallinnan taidot, kirjoittamisen ja kirjallisen esittämisen taidot, laskutaidot ja matemaattiset taidot, olennaisen hahmottamisen taidot ja oppimaan oppimisen taidot. PIAAC-tutkimuksen ja Taito-ohjelman kolmijakoon verrattuna taidot nähdään monimuotoisemmin. Taitojen heikkoudet kuvataan usein vyyhtinä erilaisia vaikeuksia, jotka saatetaan nimetä kato-käsitteillä oppimisvaikeus tai arjen hallinta.

Ratkaisut perustaitojen heikkouksiin syntyvät pedagogisen toimijan tulkintakehikossa. Näitä ovat kouluttajien ohjausosaamisen lisääminen, yhteisten aineiden integroiminen ammatillisiin opintoihin, taitotestit maahanmuuttajille ja oppimisvaikeuksien

KOULUTUKSEN AMMATTILAISTEN TULKINTAKEHYS SISÄLTÄÄ RUNSAASTI HALLITSEVASTA RETORIIKASTA PUUTTUVIA NÄKÖKULMIA.

ymmärtämisen lisääminen. Ratkaisut ovat yleensä Taito-ohjelman odotusten mukaisia: yhtäältä osallisuutta edistäviä, toisaalta spesifejä toimintamalleja perustaitojen kehittämiseksi.

Toimijoiden diskurssissa ei kuitenkaan välity ohjelmapuheen sisältämä globaalitalouden konteksti, vaan näkökulma on usein hyvinkin paikallinen ja yksilöllisiin tilanteisiin sitoutunut. OECD:n painottama inhimillisen pääoman diskurssi ei myöskään korostu hanketasolla, koska tavoitteet kuvataan enemmän yksilöllisistä tarpeista kumpuaviksi ja pikemminkin sosiaalista pääomaa tuottaviksi.

Toimijan vaikutusalueen ulkopuolella puhe muuttuu konditionaaliksi, joka ilmaisee epävarmuutta ja ehdollisuutta: ”Opiskelijoille pitäis olla matalampi kynys”, ”ytot [yhteiset aineet] pitäis integroida”, ”pitäis kehittää siten, et myös erilaiset oppijat pysyy mukana.”

Hanketoimijat pyrkivät vaikuttavuuteen kertomalla kohderyhmiensä perustaidoista, mutta viestinnän dialogisuus toteutuu etupäässä muiden hanketoimijoiden verkostoissa, eikä keskustelua juuri käydä koulutuspolitiikasta vastaavien päättäjiä kanssa. WPR-analyysin valossa hanketoimijoiden diskurssissa näkyvät makrotasolla tuotetun ongelman representaation vaikutukset. Koulutuksen ammattilaisen tulkintakehys kuitenkin laajentaa perustaitojen määrittelyä merkittävästi, jolloin diskurssi sisältää runsaasti hallitsevasta retoriikasta puuttuvia näkökulmia.

Tutkimuksen ryhmähaastatteluihin osallistuneet nuoret ja keski-ikäiset aikuisopiskelijat määrittelevät perustaidot omassa tulkintakehyksessään, jota he kuitenkin aktiivisesti peilaavat koko yhteiskunnan kontekstiin. PIAAC-tutkimuksen oletetun ongelman representaatio on mahdollisesti vaikuttanut haastateltujen

näkemyksiin yhteiskunnan taitovaatimuksista koulutuksen ja median esittämien representaatioiden kautta, mutta WPR-analyysissa mikrotason diskurssi tarjoaa erityisesti puuttuvia näkökulmia.

Nuorten aikuisten määritelmässä korostuvat PIAAC-tutkimuksesta puuttuvat sosiaaliset ja itseilmaisuuden taidot: ”[--] et uskaltaa sanoa mielipiteensä [--] ja tulee toimeen kaikenlaisten ihmisten kanssa”. Keskusteluun nousevat lisäksi kyseenalaistamisen ja tiedon jäsentelyn taidot: ”on niin paljon tietoo, et pitää osata suodattaa sitä”.

Uutta ammattia opiskeleville keski-ikäisille käytännön taidot ja ongelmatilanteiden ratkaisutaidot nousevat keskeisiksi, eivätkä he pidä kolmijakomallia riittävänä: ”On tuo tosi suppee.” Keskustelussa välittyy kokemuksen tuoma ymmärrys taitojen moniulotteisuudesta ja tilannesidonaisuudesta. Luku- ja numerotaitoja sekä tietoteknisiä taitoja pidetään tarpeellisina mutta samalla osana yhteiskuntaa, jossa ”monet asiat tulevat valmiina”, ja ihmiset elävät toistensa avusta riippuvaisina. Keski-ikäisten keskustelijoiden mukaan monet ovat avuttomia kohdatessaan yksinkertaisia käytännön ongelmatilanteita, ja puheessa korostuu oman aktiivisuuden ja itsenäisen asioiden ratkaisukyvyyn merkitys: ”Ennen [töissä] perehdyttiin [--] ei enää oo aikaa [--] on vaan itse opittava.”

Nuoret aikuiset mainitsevat perustaitoina tiedon jäsentelyn, mediakriittisyyden, kyseenalaistamisen, sosiaaliset taidot, monipuolisen itseilmaisuuden, oma-aloitteisuuden, kokonaisuuksien hallinnan ja aikataulutuksen taidot. Tietotekniset taidot eivät nouse keskeisiksi, koska ne ymmärretään itsestään selvinä: ”[--] ei selviä ilman [--] oletetaan et yhä nuoremmat osaa.”

Keski-ikäisten aikuisopiskelijoiden diskurssissa esiintyvät kädentaidot ja käytännön taidot, vuoro-vaikutustaidot ja sosiaaliset taidot, ratkaisutaidot, tiedon hankkimisen ja soveltamisen taidot, luetun ymmärtämisen taidot, tietotekniset taidot, tilanetaju ja teknisten vikojen hahmottamisen taidot, priorisoinnin taidot, elämänhallinnan taidot ja oppimisen sekä pois oppimisen taidot.

Keski-ikäisten puheessa yhdistyvät käytännön osaamisen ja tietotekniikan soveltamisen taidot:

”tietokoneitten kanssa täytyy osata alalla kuin alalla [--] mutta tuntuu et menee vähän ylikin, ei haluta edes pyöränkumia vaihtaa [--] käytetään vaan puhelinta ja sovelluksia.”

”On tietysti myös osattava hakea niitä sovelluksia [--] ja vaikka hakea se tieto vaikka YouTubesta se video miten pyöränkumi vaihdetaan”.

Keski-ikäiset kuvaavat tietotekniikan soveltamisen osin haasteelliseksi, kun taas nuorille sosiaaliset tilanteet voivat olla vaativampia: ”[--] kun pystyy hoitaa kaikki netissä, niin on hankalaa kun joutuu soittaa ja siellä vastaa joku oikea ihminen.”

Hanketoimijoiden diskurssiin verrattuna ymmärrys perustaidoista on samankaltainen, mutta sävyllään enemmän henkilöiden omaa vastuuta korostava. Ratkaisuja ei odoteta ulkopuolelta, mutta apua pitää osata myös pyytää. Taidot kuvataan ohjelmallista ja PIAAC-retoriikkaa laajemmin, ja ne kytkeytyvät koko arkielämän kontekstiin.

Arki näyttäytyy aikuisille henkilökohtaisen elämän kehyksissä, eikä yhteiskuntaa yleensä mielletä eikä tahdota mieltää kilpakkentänä, jossa on jatkuvasti pyrittävä maksimaaliseen suoritukseen (Rinne 2004, 240). Ohjelmalliseen ongelmanmäärittelyyn verrattuna kohderyhmät ja aikuiset omine tulkintakehyksineen konstruoivat ongelmia eri tavoin, jolloin heikon taitotason sijaan ongelmallisena koetaan esimerkiksi avuttomuus käytännön tilanteissa. Diskurssianalyysin valossa nämä eivät näyttäyty ristiriitaisina eivätkä toisiinsa törmäävinä tulkintoina, mutta ilman toimijatasoa ja kohderyhmien diskurssin huomioimista ymmärrys perustaidoista jää puutteelliseksi. WPR-analyysissä paikallistason diskurssi sisältää vaihtoehtoja ja osin PIAAC-tutkimuksen esitystä kyseenalaistavaa tietoa aikuisten perustaidoista.

POHDINTA

Aikuisten kognitiivisista perustaidoista käydään keskustelua eri tulkintakehyksissä, mikä vaikuttaa siihen, mitä sanotaan, korostetaan ja jätetään pois tai miten uskomusjärjestelmää organisoidaan. Jos asioita tulkitaan vain omassa kehyksessä kuten usein tapahtuu, ymmärrys kaventuu.

Tutkimuksessani analysoidun kansallisen tason ohjelmallisessa diskurssissa, Taito-ohjelmassa, välittyvä selvästi OECD:n ja Euroopan unionin määrittämä ymmärrys perustaidoista ja kehitystarpeista kilpailu- ja globaalitalouden kontekstissa. OECD:n teematutkimukset ovat luonnollisesti sen päätehtävän, kestäväen talouskasvun turvaamisen, kehystämiä ja sitä edistäviä. Taloudellinen viitekehys huomioiden voidaan pohtia, miksi järjestön tuottama tulkinta on johtanut sen tiedolliseen auktoriteettiin esimerkiksi perustaitojen määrittelijänä. Tiedollista vahvuutta voidaan selittää sen käytössä olevalla rahoituksella, tieteellisillä voimavaroilla sekä hallinnollisten virkamiesten, poliitikkojen ja asiantuntijoiden tiiviillä yhteistyöllä. Kansallisella tasolla sen intressit sekä ohjauksellinen tiedonhallinta on syytä tiedostaa ja siksi tarkastella puhetta eri tulkintakehyksissä.

Kun perustaitoja koskevan diskurssin tasoja analysoidaan Bacchin WPR-menetelmällä, nähdään, että kansallisen Taito-ohjelman esittämä ongelman representaatio, merkittävä joukko aikuisia, joiden perustaidot ovat heikot, on muodostunut OECD:n tutkimuksissa ilman kansallisen tai paikallisen toimijatasoa vuoroaikutusta.

OECD:n tulkinta kansalaisten perustaidoista ohjaa kansallisen koulutuspolitiikan retoriikkaa, mikä edelleen näyttää suuntaa koulutuksen toteuttajille. Diskurssianalyysin valossa PIAAC-tutkimuksessa luotu kolmi-jakomalli esittää perustaidot yksinkertaistetusti, eikä sen tarjoama inhimillisen pääoman käsite avaa tavoitteita riittävästi kaikkien osapuolten kannalta. Tulokset suosituksineen ikään kuin tarjoavat valtioille objektiivisen arvion kansalaisten perustaidoista globaalissa ympäristössä. Valittu valtdiskurssi vie huomion muilta aspekteilta, eikä muita näkökantoja esitetä.

Tutkimuksessani Taito-ohjelman rinnalla tarkasteltu aikuiskouluttajien tulkinta näkyy oppilaitoskontekstissa, mutta se ei ole vuoropuhelussa poliittisen tulkinnan kanssa. Aikuisopiskelijoiden sosiaalinen ja arjen tulkintakehys näkyy mikrotason diskurssissa, joka välittyy hanketoimijoille, mutta ei ohjelmalliselle meso- tai makrotasolle. Ymmärryksen laajentamiseksi tarvitaan tulkintakehyksien risteämistä.

Aikuiskouluttajien ja kohderyhmien diskurssissa perustaitojen määrittelmä syvenee ja monimuotoistuu. Heidän puheessaan perustaidot määritellään laajasti

Lukutaito

Numerotaito

TVT-taidot

olennaisen hahmottamisen taidot
oppimaan oppimisen taidot tietotekniset taidot
lukemisen ymmärtämisen taidot
matemaattiset taidot arjenhallinnan taidot kielitaidot
ajanhallinnan taidot laskutaidot kirjoittamisen taidot
vuorovaikutus- ja sosiaaliset taidot käden ja käytännön taidot
oppimisen taidot kokonaisuuksien hallinta luetun ymmärtämisen taidot
mediakriittisyys aikatauluttaminen oma-aloitteisuus ratkaisutaidot
elämänhallinnan taidot sosiaaliset taidot hahmottamisen taidot
tietotekniset taidot tilannetaju tiedon hankkimisen taidot tiedon jäsentely
pois oppimisen taidot priorisoinnin taidot kyseenalaistaminen itseilmaisu

Kuvio 1. PIAAC-tutkimuksen määritelmä aikuisten perustaidoista monimuotoistuu paikallisten toimijoiden tulkintakehyksissä.

arjenhallinnan ja oppimisen taidoiksi sekä muun muassa lukemisen ymmärtämisen, kirjoittamisen, kielen, tietotekniikan, laskemisen ja olennaisen hahmottamisen taidoiksi.

Taitojen hallinta kytketään taloudellisen hyvinvoinnin lisäksi sosiaaliseen osallistumiseen, vastavuoroisuuteen ja oman elämän hallintaan, joita voi nimittää sosiaalisiksi ja kulttuurisiksi pääomaksi. Näitä ei mainita makrotason diskurssissa. Tulkintakehyksiä yhdistämällä myös hyvinvoinnin diskurssiin saadaan eri ulottuvuuksia, ja perustaitojen määrittelyn voi kategorisoida esimerkiksi kolmeen laajaan osa-alueeseen, johon konkreettiset taidot sisältyvät: 1) arjen hallinnan taidot, 2) ongelmanratkaisutaidot ja 3) tiedon hankkimisen ja tuottamisen taidot.

Analyysini antaa viitteitä siitä, että PIAAC-tutkimuksen perustaitoja koskeva diskurssi etenee diffuusiono-mekanistisen viestinnän tyyppisesti: sanoma vastaanotetaan osaksi kansallista koulutuspolitiikkaa ja välitetään edelleen toimijatasolle, jolloin diskurssin tasot eivät kohta. Viestintä kulkee hierarkkisesti, sanomaa ylhäältä alas levittämällä, mikä on tyyppillistä poliittisessa hallintokulttuurissa (Bacchi 2009; Servaes 2005).

Servaesin mukaan kansalaiset nähdään tällöin avun tarvitsijoina, ja kehitysohjelmien toteuttamiseksi tarvitaan poliitikkojen ja asiantuntijoiden ohjausta.

Asetelma vaikuttaa toteutuneen myös perustaitojen kehittämisessä, vaikka esimerkiksi haastatellut toimijat osoittavat selvästi, että oma vastuu ja aktiivisuus ovat siinä tärkeitä. Jos tavoite on osallistuva ja toimiva kansalaisuus, viestintää pitäisi muuttaa yhteistoiminnallisen mallin suuntaan, jolloin kansalaiset nähdään kyvykkäinä, yhteistyökykyisinä ja itsenäisesti kehittyvinä. Mekanistinen malli on suoraviivaisuudessaan helpommin toteutettava ja tuloksia painottava kuin yhteistoiminnallinen malli, joka vaatii aikaa, resursseja ja kompromisseja.

Tutkimuksen keskeiset tulokset, PIAAC-tutkimuksen tarjoaman perustaitodiskurssin yksipuolisuus ja kansallisen ohjelmaretoriikan vastaanottava vaihtoehdottomuus, antavat aiheen ehdottaa nykyistä yhteistoiminnallisempaa perustaitojen määrittelyä ja kehittämistä erityisesti kansallisella tasolla. Yhteistoiminnallisessa viestintämallissa ongelmaa ei esitetä ulkopuolelta, ja poliitikkojen sekä asiantuntijoiden tarkoitus on tavoitella yhteistä näkemystä eri toimijoiden kanssa (Servaes 2005).

YHTEISTOIMINNALLISUUDESSA YMMÄRRYS PERUSTAIDOISTA MUODOSTUU TULKINTAKEHIKOITA RISTEYTTÄMÄLLÄ.

Yhteistoiminnallisuudessa viestinnän ja puheen tasot kohtaavat horisontaalisesti, eivät ylhäältä alas osallistamalla. Perustaitojen kehittämisessä yhteistoiminnallisuus tarkoittaisi käytännössä osallistumista kaikilla diskurssin tasoilla – kansainvälisesti, kansallisesti ja paikallisesti – mutta mekanistiseen viestintämalliin verrattuna käänteisessä järjestyksessä. Perustaidot ja mahdollinen ongelma määritellään tällöin myös toiminnallisella ja kohderyhmien tasolla, jota poliittinen ohjelma ja tutkimus tukevat. Yhteistoiminnallisessa mallissa arvokkaaksi nousee ymmärrys perustaidoista ongelmiseen myös niiden pedagogisten asiantuntijoiden ja aikuisopiskelijoiden tulkintakehikossa, joita asia koskettaa.

Perustaitoja koskevan diskurssin tarkastelu pakottaa pohtimaan, millaista todellisuutta diskurssi tuottaa, mitä se mahdollistaa ja mitä rajoittaa. OECD:n diskurssin vaikutus koulutuspolitiikkaan ja sen myötä sosiaaliseen todellisuuteemme on ilmeinen mutta yksipuolistava. Yksipuoliseen todellisuuden tulkintaan suostuminen edistää kapea-alaistavaa viestintäkulttuuria ja vaikuttaa siihen, mitä yhteiskunnassa arvostetaan. Joidenkin tutkijoiden mukaan esimerkiksi kansainväliset vertailututkimukset voivat lisätä yhteiskunnallista jakautumista asettamalla erilaiset taidot, kuten käytännön ja akateemiseen osaamiseen liittyvät taidot, eriarvoiseen asemaan (Tsatsaroni & Evans 2013). Tämä voi puolestaan johtaa koulutuspoliittiseen tempoiluun ja suunnanmuutoksiin menestyksestä riippuen. Yksipuolistuneita tavoitteita pohtineiden tutkijoiden mukaan OECD on onnistuneesti yhdistänyt koulutusdiskurssin taloudellisiin tekijöihin ja siten luonut yleisen kysynnän koulutus uudistuksille (esim. Tröhler 2014; Hamilton & Pitt 2011).

Inhimillisen pääoman tuottamista on markkinoitu kuten elinikäistä oppimista, ikään kuin se olisi

neutraali, kaikkien hyväksyttävissä oleva ja kaikkien etuja sellaisenaan ajava kehittämisperiaate (Tuomisto 2004). Samalla retoriikka legitimoit vällanpitäjien pyrkimyksiä sopeuttaa väestöä yritysten kilpailukyvyyn ja tehokkuuden tarpeisiin (Griffin 1998,15). Siksi on hyödyllistä keskustella siitä, kenen ehdoilla koulutuksen tavoitteita luodaan ja mihin diskurssilla pyritään.

Perustaitojen suora kytkeminen taloudelliseen menestymiseen ja hyvinvointiin on saanut osakseen arvostelua, joka ei kuitenkaan juuri näy esimerkiksi mediassa käytävässä keskustelussa. Muutamat tutkijat ovat esittäneet kriittisiä arvioita perustaitojen liiallista korostamista ja koulutuksen mahdollistamien muiden tekijöiden huomioimatta jättämistä kohtaan. Perustaitojen kolmijako ja niiden mittaaminen kaikissa osallistujamaissa samoilla standardoiduilla välineillä voi johtaa osaamistavoitteiden yksipuolistumiseen.

PIAAC-tutkimuksen tarjoaman perustaitojen kolmijakomallin rinnalle ja mahdollisesti haastajaksi olisi hyödyllistä tuoda julki muita tutkimuksia ja määritelmiä aikuisten tarvitsemista perustaidoista erityisesti kansallisella ja paikallisella tasolla. Diskurssin eri tasojen tulkintakehikoiden havainnoiminen ja niiden aktiivisempi dialogisuus mahdollistaisi nykyistä moniulotteisemman ymmärryksen perustaidoista ja niiden kehittämisen tarpeista.

Tutkimuksessani diskurssin tasojen tarkastelu toi esiin vaihtoehtoisia ymmärtämisen tapoja, jotka eivät monesti kohtaa mekanistisessa viestinnässä. Yhteistoiminnallisessa aikuiskoulutuksen kehittämisen mallissa ne toimisivat toisiaan täydentäen. Poliittisella ohjelmalla on luotu tietty ymmärrys ongelmasta, mutta tulkintakehikoita risteyttämällä ymmärrys perustaidoista ja niiden kehittämisen tarpeista on merkittävästi laajempi.

MAARIT MÄKINEN
YTT
Viestintätieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto